

ԽԱՉԻԿ ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

ՈՍԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

(Ուսումնառություն 365-ամյակի առիթով)

«Աղաչեմ զՁեզ եղբայրք, ճանաչել զվաստակաւորս ձեր...»:

(Ա. Թեոադ. Ա.- 12)

Ոսկան վարդապետի ինքնակենսագրությունից հայտնի է, որ նա ծնվել է 1614 թվականի հունվարին, Սպահան քաղաքում: Ապագա հոգևորականը հասակ է առնում Հայաստանից Պարսկաստան բռնագաղթված մի բարեպաշտ ընտանիքում: Իբրև գերդաստանի ավագ որդի, Ոսկանը եղել է ծնողների ուշադրության կենտրոնում, ուստի պետք է ենթադրել, որ նա տառաճանաչության առաջին քայլերն արել է ընտանիքում, իսկ երբ փոքր-ինչ մեծանում է, ծնողները նրան կրթության են տալիս իրենց ծխական քահանայի մոտ «քահանայիցս աշխարհականաց», որտեղ նա լրացնում է իր գրաճանաչությունը, սովորում ժամակարգություն և այլն:

Նոր Ջուղայի հայության կրթության գործում բախտորոշ նշանակություն է ունենում Մովսես վարդապետ Սյունեցու այցելությունը Սպահան: Նրա անմիջական նախաձեռնությամբ Ամենափրկիչ վանքում 1624 թվականին սկսում է գործել հոգևոր առաջնորդ խաչատուր Կեսարացու դպրանոցը:

Ամենափրկիչ մենաստանի դպրանոցի այս ժամանակահատվածի մասին գրավոր աղբյուրներում եղած տեղեկությունները խիստ սակավ են ու ոչ բավարար: Սակայն, իբրև բացառություն, որոշ կցկտուր փաստեր տեղ են գտել Ոսկան Երևանցու ինքնակենսագրականի մեջ: Այս վավերագրից հայտնի է դառնում, որ պատանի Ոսկանը ներքին մղումով ցանկություն է ունեցել ոչ միայն սովորելու այդ դպրոցում, այլև ընդունելու հոգևոր կարգ. «յաւէտ տոշորմասը ըղձայր, - ասված է ինքնակենսագրականի մեջ, - կարգին եւ ուսմանն»: Ծնողները, տեղեկանալով իրենց որդու մտադրությանը, ոչ միայն ընդդիմացում, այլև արգելք են հարուցում նրա առաջ: Սակայն տասնամյա պատանու մեջ կրթություն ստանալու և հոգևոր կոչման հասնելու բաղձաճքը այնքան բրուճ ու գայթակղիչ է լինում, որ նա ծնողներից գաղտնի, «ծածուկ ի ծնողացն» գնում է մենաստան «...առ վարդապետն Խաչատուր Կեսարացու ուսման և կրօնպարտութեան»¹: Տեղեկանալով այդ մասին, ծնողները գնում և տուն են բերում անհնազանդ որդուն: Սակայն նրանց ջանքերն արդյունք չեն տալիս: Ոսկանը համառորեն շարունակում է հաճախել դպրոց և մասնակցել դասերին, և ստիպված ծնողները վհատվում ու ընկրկում են. «... Զանձրացեալցք ծնողացն թույլ ետուն մնա մնալ պնդր»²,

¹ Առաքել Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց, Ամստերդամ, 1888, էջ 890:

² Նույն տեղում:

ասված է ինքնակենսագրականի մեջ: Կրթությունը ստանալու հարցում Ոսկան Երևանցու այս՝ մոլորացքի հասնող բաղձաճշը ավելի է բորբոքվում մահ հետագայում և ճակատագրական դեր կատարում նրա կյանքում՝ ունենալով իր թե՛ դրական և թե՛ բացասական հետևանքները:

Ամենափրկիչ մեծաստանի դպրոցում Ոսկանը մի որոշ ժամանակամիջոց ուսանում է Սաղմոսի մեկնություն և Հայոց Եկեղեցու շարականները, այնուհետև՝ Ս. Գրքի մեկնությունը, և հատկապես Պողոս առաքյալի թղթերն ու Եսայու մարգարեությունը:

Ծառ Աբասի մահից հետո Պարսկաստանում գաղ բարձրացած նրա թոռանը, Ծառ Սաֆիին շնորհավորելու և Էջմիածնի վրա բարդված հարյուր թուման պարտքի խնդիրը կարգավորելու նպատակով, Սպահան է մեկնում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մովսես Գ Տաթևացիին: Նույն թվականի աշնանը հայրենիք վերադարձող Կաթողիկոսը իր հետ Էջմիածին է բերում խաչատուր Կեսարացու դպրոցի աշակերտ տասնհինգամյա արեղա Ղլիճենց Ոսկանին: Էջմիածնում նա ծանոթանում է Լիմ անապատից Մայր Աթոռ եկած «արտաքին գիտություն» ամսվանվող առարկաների հմուտ գիտակ Մելքիսեթ վարդապետ Վժանցու հետ³: Վժանցին Լիմ անապատից Էջմիածին էր եկել, որպեսզի տարիների ընթացքում համառ տքնությամբ ամբարած իր գիտելիքները դասավանդման միջոցով փոխանցի տեղի ճոգևորականությանը: Սակայն Էջմիածնում նա ապրում է մեծ հիասթափություն՝ հանդիպելով անտարբերության:

Մայր Աթոռում երիտասարդ Ոսկանը, ծանոթանալով Մելքիսեթ վարդապետի հետ, թվում է, թե պետք է օգտվեր ընձեռված պատենությունից և Վժանցու միջոցով լրացներ իր գիտելիքների պաշարը, սակայն նա ընդունում է այս տրամաբանությանը հակառակ որոշում: Էջմիածնում նրա ակամեջին են հասնում բավականին աննպաստ տեղեկություններ Մելքիսեթ վարդապետի գիտության ու գիտելիքների վերաբերյալ: Այս պարագայում հասկանալի է, որ երիտասարդ ու անփորձ պատանին չէր կարող այլ կերպ վարվել, որովհետև գտնվում էր վաճառական միջավայրում տարածում ստացած աննպաստ խոսակցությունների ազդեցության տակ:

Այն, ինչ իր պատմության մեջ գիտակցաբար շրջանցել է Առաքել Դավրիժեցին⁴, իր համար ոչ շահեկան մանրամասնություններով, մտաբերում է

³ Մելքիսեթ վարդապետ Վժանցու մասին միակ մատենագրական աղբյուրը հանդիսանում է Առաքել Դավրիժեցու Պատմության ԻԹ գլուխը: Նրա հատկապես երևանյան գործունեության վերաբերյալ զգալի, որոշ առումով լրացնող տեղեկություններ կան Ոսկան Երևանցու ինքնակենսագրության մեջ (տե՛ս Առաքել Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց, Ամստերդամ, 1669, էջ 631):

Դավրիժեցու Պատմությանից որոշ մեջբերումներ է կատարել Լ. Ն. Ակեյնյանը իր «Մովսես Գ Տաթևացի Հայոց Կաթողիկոսը և իր ժամանակը» աշխատության մեջ (տե՛ս Ակեյնյան, 1936, իջ 201, 205): Նույնպիսի մեջբերումներ կան նաև Լեոյի «Հայոց պատմության» մեջ (տե՛ս Երկերի ժողովածու, Լ. Գ. Երևան, 1969, էջ 270, 285, 416, 436: Տե՛ս նաև Երկերի ժողովածու, Լ. Ն. Երևան, 1986, էջ 183, 188, 189, 210, 215, 217): Տե՛ս նաև Եզնիկ վրդ. Բալայան, Ոսկան վարդապետ Երևանցի..., «Հասկ», Անթրիպս, 1986, թիվ 3-5, էջ 89-97:

⁴ Առաքել Դավրիժեցու Պատմության մեջ ոչ միայն անտեսված են Ոսկան Երևանցու կողմից դիտարկված փաստերը, այլև մատենագիրը զարգացնում է տրամագծորեն եակառակ տեսակետ: «Մելքիսեթ վարդապետը, գրում է նա, Լիմ անապատից եկավ... հանդիպեց Մովսես Կաթողիկոսին և սրա աշակերտներին, որի գալով ամենքը

Ոսկան Երևանցիմ չորս տասնամյակ ամաց Ամստերդամում հրատարակած Դավրիժեցու պատմությանը կցած իր ինքնակենսագրականում: «Հայոց մեջ, - գտում է մա,- ո'չ ոք տեղյակ էր այդ գիտությանը. մասնավորապես հայոց երևելի-նքը կարծում էին, թե իրենց տեղյակ են ամեն գիտությանը և դատապարտում էին մրա (Մելքիսեթ վարդապետի, խ. Ս.) ուսմունքը: Նրանք ասում էին այդ գիտությունը,- շարունակում է կենսագիրը,- մեղադրում էին այդ անձնավորու-թյանը, որովհետև այդքան բան ըմբռնելու կարողությունից զուրկ էին»⁵: Գտնվելով այս ամնպաստ մտայնության ակնկալության տակ, ինչպես ասացինք, «...Ոսկանը երբեք չմտաբեց հետևել մրա գիտությանը, որովհետև տակավին փոքր էր մանավանդ... տեսնելով մեծագույն պարսավորներին»⁶:

Լուր ստանալով Լվովի հոգևոր թեմում տիրող խառնակ կացության մասին, Մովսես Կաթողիկոսի հաջորդ քայլը լինում է այն, որ մա Էջմիածին է կանչում Նոր Ջուղայի հոգևոր առաջնորդ Խաչատուր Կեսարացուն: Տալով համապա-տասխան հաճմարարականներ, Կաթողիկոսը Խաչատուր վարդապետին, մրա առաջադեմ աշակերտ Սիմեոն Ջուղայեցու ուղեկցությամբ, իբրև Էջմիածնի միակի ուղարկում է Լվով: Թե իմ է տեղի ունենում Լվովում, թե իմ ամարգ ու խայտառակ վարքագծով է իրեն դրսևորում Նիկոլ Թորոսովիչը, մենք դրան չենք անդրադառնա: Սակայն այս պատմության մեջ կա մի դրվագ, որը կարևոր համարելով չենք ցանկանում անուշադրության մատնել: Էջմիածնի միակի Լվովի ժողովողի աչքում մտնացնելու, մրանք վրա բարոյական ճնշում գործադրելու մպատակով Կաթողիկոսը դարձած հայ կրոնավորները կազմակերպում են մի յուրատեսակ մրցույթ- հակաճառություն: Մրցորդները Խաչատուր վարդա-պետին առաջարկում են պատասխանել. «Վարեն բառը ամու՞մ է (գոյակա՞մ է - խ.Ս.), թե բայ»⁷: Ո՛չ Խաչատուր վարդապետը և ո՛չ էլ Սիմեոն Ջուղայեցին չեն կարողանում պատասխանել հարցադրմանը: «Մերոնք,- գրում Առաքել Դավրիժեցին,- հմուտ չլինելով այլևայլ պատասխաններ տվին: Այդ ժամանակ,- շարունակում է պատմագիրը,- մրանք արհամարհելով ճաղերեցին մերոնք: Եվ շատ օրեր հակաճառության համար այսպես են արել, իսկ մերոնք սրտով ու հոգով խոցվել են և հասկացել, թե այն, իմ է գիտեն, գիտություն չէ, այլ իրենք պարտավոր են քերականություն տվորել: Եվ այստեղ,- ավարտում է իր խոսքը Դավրիժեցին,- հաստատ մտադրվում են թե գմանք Մելքիսեթ վարդապետի մոտ, ամեն իմ է թողած, մրա միջոցով արտաքին գիտության գրքեր կարդանք»⁸:

Առանց հաճելու որևէ դրական արդյունքի, 1631 թվականի սկզբին Էջմիածին են վերադառնում Լվով մեկնած միակիները և ամփոփապես ձեռնամուխ լինում իրենց մպատակադրման իրականացմանը: Էջմիածնում միաբանության անդամներից ոմանք միանալով մրանք, մեկնում են Երևան և, դիմելով Մելքիսեթ վարդապետին, դառնում մրա աշակերտները:

Կաթողիկոսական միակի Լվովում հակաճառության մեջ կրած պարտու-թյունը շարժառիթ է դառնում, և 1631 թվականի մարտի սկզբին Երևանում, Ա. Ամանիա առաքյալի մեծաստանում (այժմ՝ Ջորավոր եկեղեցի), ձևավորվում է

«Ոսկան Երևանցիմ չորս տասնամյակ ամաց» (ընդգծումը իմն է, խ. Ս.): Տե՛ս, Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն, Ե, 1988, էջ 312:

⁵ Առաքել Դավրիժեցի Գիրք պատմության, Ամստերդամ, 1689, էջ 631:

⁶ Նույն տեղում:

⁷ Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն, Երևան, 1988, էջ 313:

⁸ Նույն տեղում, էջ 311:

Մելքիսեթ վարդապետ վժանեցու դպրոցը: Նույն օրվանից Մելքիսեթ վարդապետի վարած դասընթացին մյուսների հետ մասնակից է դառնում մաս մեծաստանում ապրող երիտասարդ արեղա Ղիճենց Ոսկանը:

Երևանյան դպրոցի հիմնադրումով իրականություն է դառնում Մելքիսեթ վարդապետի տարիների ընթացքում իր կյանքի համար մպատակ դարձած քաղձաճը: Երևանում բացված դպրոցը միջոց է դառնում, որ կուսակրոն վաճակամեջ Վժանեցի մեկնկես տասնամյակի ընթացքում ամբարած գիտելիքները եկող սերնդին հաճձնելով, արդյունավետ «կացուցանի» իր մվիրումն ու տառապանքը:

Ուսման ընթացքին հետամուտ պատմագիրը՝ Առաքել Դավրիժեցին, անհրաժեշտ է համարում և տեղյակ պահում վժանեցու դպրոցում ավանդվող առարկաների մաս հերթականությունը: «Նախ, - գրում է նա, - քերականություն սովորեցին»: Այս առարկայի դասավանդումից հետո պետք է ենթադրել, որ վժանեցու աշակերտները արդեն կարող էին Լվովյան հակաճառողներին պատասխանել, թե ինչ խոսքի մաս է «վարեն» բառը: Սակայն Մելքիսեթ վարդապետը դրանով չի սահմանափակվում և որոշ ժամանակ անց իր աշակերտներին սկսում է ավանդել փիլիսոփայություն: Ըստ Առաքել Դավրիժեցու հավաստիացման, այս առարկայի ուսուցումը վարդապետը սկսում է Դավիթ Ամհաղթի «Սահմանք իմաստասիրության» գրքով, ապա քննության առարկա դարձնում Ռույն փիլիսոփա Պորփյուրի «Վերլուծութիւն Գերածութեանը», որին հաջորդում է Արիստոտելի «Կատեգորիաների մասին» և «Պերիարմենիասը», որը հայերեն թարգմանվել է «Յաղագս մեկնութեան» վերնագրով: Այս գրքերի մեծագույն մասի ուսուցումը, պետք է ենթադրել, որ տեղի է ունեցել Երևանում, միջոցառում Դավրիժեցին դրանք մերկայացնում է իբրև էջմիածնում ավանդված առարկաներ⁹: Ծարուհակելով «դասառությունը», մրանք ուսումնասիրում են մաս խորեմացուն վերագրվող «Գիրք աշխարհացը» և այլ աշխատություններ: Փիլիսոփայական գրքերի դասավանդումից բացի Մելքիսեթ վարդապետը իր աշակերտներին ուսուցանում է մաս տարբեր ազգերի տոմարները:

Մելքիսեթ վարդապետի երևանյան դպրոցի համբավը փոխում է էջմիածնի վաճակաճների միջավայրում տիրող բացասական վերաբերմունքը: Հոգևորականների մի սովալ խումբ, որոնք նրկու տարի առաջ թերահավատ վերաբերմունք է բացասական կարծիք ունեիմ Մելքիսեթ վարդապետի գիտելիքների հանդեպ, առաջարկով դիմում են Կաթողիկոս Մովսես Տաթևացուն և խմդդում են, որ մա կա՛մ իրենց թույլ տա գնալու Երևան՝ Վժանեցու դասընթացին հետևելու և կա՛մ մրա դպրոցը տեղափոխի էջմիածին, որպեսզի իրենց ևս ուսանեն մրա մոտ:

Մովսես Տաթևացին որոշում է ընդառաջել այս Ռոգևորականներին և 1631 թվականի Ռույիսի վերջերին Մելքիսեթ վարդապետի դպրոցը, բացի աշակերտներից երկուսի, Երևանից տեղափոխվում է էջմիածին¹⁰: Այս պատճառով, շուրջ

⁹ Ըստ Ոսկան Երևանցու՝ ինքնակենսագրականում եղած գրառման Պորփյուրի և գրան հաջորդող աշխատությունների դասավանդումը Մելքիսեթ վարդապետը ավանդել է Երևանում: Տե՛ս Առաքել Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց, Ամստերդամ, 1669, էջ 833: Ամեհավանակն չէ, որ Վժանեցին այդ ամենը կրկնած լինի մաս էջմիածնում, մկատի ունենալով մոր աշակերտների մասնակցությունը:

¹⁰ Առաքել Դավրիժեցին կանխատեսված շարժառիթով իր աշխատության մեջ շրջանցել է Մելքիսեթ վժանեցու Երևանում ապրած լինելու փաստը: Ինչպես կնկատի ընթերցողը, այդ գրվագները մեծ տարաբերել են հենվելով Ոսկան Երևանցու ինքնակենսագրության վրա: Այս նշանակու՛մ է արդյո՞ք, թե պատմագիրը մոտեղյակ է եղել Վժանեցու կյանքի պատմության այդ իրադարձությանը: Ո՛չ մտնելին... Դավրիժեցին կամեցել է, որ մրա դպրոցի բացման ութամսյա պատմությունը ամբողջովին կապված լինի էջմիածնի անվան հետ, ինչը թերևս եղել է մախ և առաջ Մելքիսեթ վարդապետի ցանկությունը:

հինգ ամիս ուսանելուց հետո, ընդհատվում է Ղլիճեց Ոսկան արքայի ուսումնառությունը Երևանում: Ոսկան Երևանցու ինքնակենսագրականից հայտնի է դառնում, որ ընդհատման պատճառը կապված է եղել խաչատուր Կեսարացու ցնդումած որոշման հետ: Երբ վերջինս չի ցանկանում մեկնել Էջմիածին, նրա երկու աշակերտներից մեկնում ենք պետք է նրա հետ մնար Երևանում: Այս առիթով Սիմեոն Ջուղայեցու և Ոսկան արքայի միջև տեղի է ունենում հետևյալ խոսակցությունը. «Մեր երկուսից մեկը, — ասում է Սիմեոնը Ոսկանին, — պետք է մնա խաչատուր վարդապետի մոտ... Այս գիտությունն էլ շատ կարևոր է մեզ համար, որովհետև Սպահան գնալուց հետո միմյանց կսովորեցնենք: Եթե կամենում ես սովորել, դու գնա Էջմիածին, ես կմնամ այստեղ սպասարկելու (խաչատուր Կեսարացուն), իսկ եթե չես ցանկանում, ես կգնամ և դու վարդապետից սպասարկիր: Ոսկանը, — շարունակում է կենսագիրը, — անիորձ լինելով և տարիքով էլ դեռևս փոքր, Սիմեոնին ավագություն շնորհելով մնում է Երևանում վարդապետի մոտ, իսկ Սիմեոնը Մելքիսեթ վարդապետի հետ մեկնում է Էջմիածին»¹¹:

Էջմիածնում դարոց ունենալու պատեհությունը և աշակերտների թվի ավելացումը գոհունակություն է պատճառում Լիմ անապատում վարդապետական գավազան ու պարտավորություն ստանձնած նվիրյալին, և նա իր սիրտը բացում է պատմաբանի առաջ¹², ու վերջինս իր աշխատության մեջ, բառացիորեն, մեջ է բերում նրա խոսքերը. «Ո՛չ մի այլ մտածմունք ու խոհ չկար իմ մտքում, — չակերտների մեջ բերում է Վժանցու խոսքերը մատենագիր Առաքել Դավրիժեցին, — բացի միայն այս իմաստության համար (մտածելու), որ երկար ու անհաշիվ տալանքով հագիվ գտա, այն էլ Տիրոջ շնորհիվ, վախճանում էի, թե առանց մեկին սովորեցնելու մեռնեի, և այս պանծալի ու չքնաղ գիտությունը իմն հետ հողը մտներ, ամփոփվեր... Բայց արդ՝ որովհետև դաս տվի՝ ձեզ... այսուհետև փոխանակ տրտմության միտքարություն ունեմ, որովհետև թեպետ ես կմեռնեմ, բայց ձեզ մեջ սերմանված Տիրոջ խոսքը կմնա աշխարհում և այն իմ է ես տանահինգ տարի և էլ ավելի մեծ տաժանքով հագիվ կարողացա գտնել, արդ՝ հեշտ ու դյուրին ութ ամսի ընթացքում ձեզ հանձնեցի:

Բայց ձեզանից խնդրում եմ... Ինչպես ձեզ պատվիրեցին մեր նախնի վարդապետները՝ կտակ անելով և մեր վրա պարտավորություն դնելով, նրանց մնաց ես էլ այսօր ձեզ պատվիրում և նույն պարտականությունն եմ դնում ձեր վրա, որպեսզի չթուլանաք և հանգիստ չտաք աչքերին և մինչ՝ արտևանումքների, այլ բռնելով այս իմաստության շավիղը ձեր կյանքի օրերում ամուրի ու անդադար աշխատեցեք սրա վրա մինչև ձեր վախճանի օրը»¹³:

¹¹ Առաքել Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց, Ամստերդամ, 1669, էջ 633:

¹² Եթե բացառվի Մելքիսեթ վարդապետի և պատմագիր Առաքել Դավրիժեցու մտերմությունն ու հանդիպման հավանականությունը (որի մասին փաստարկներ չկան), ապա անբացատրելի կդառնա այն փաստառատ մանրամասների առկայությունը Վժանցու մասին, որոնք տեղ են գտել Դավրիժեցու Պատմությունում: Պետք է հերքարել, որ աշխատության մեջ Ամիրզուլու վանքի, Ներսես Մոկացու, Լիմ անապատի և Մելքիսեթ վարդապետի վերաբերյալ պատմմաները Դավրիժեցին չարդարել է Վժանցու եղբորդած տեղեկությունների հիման վրա: Անվանի մատենագիրը իր պատմության մեջ վկայակոչում է այնպիսի ստուգապատում մանրամասներ, որոնց կարող էր տեղյակ լինել միայն անձնական ծանոթության դեպքում: Առաքել Դավրիժեցու և Մելքիսեթ վարդապետի հանդիպումը կարող էր տեղի ունենալ ինչպես 1630 թվականի ամռանը՝ Թավրիզում, երբ գերության մեջ գտնվող եղբորորդուն որոնելու նպատակով վերջինս գտնվում էր Ատրպատականում, այնպես էլ 1631 թվականի աշմանը՝ Էջմիածնում: Հավանական է թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը:

¹³ Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն, Երևան, 1988, էջ 314:

Տեղափոխվելով Էջմիածին և համալրելով աշակերտների կազմը, մույն թվականի օգոստոսի սկզբից Մեղքիսեթ վարդապետը սկսում է իր դասավանդությունը: Ըստ Սիմեոն Զուղայեցու պատմածի, այդ ընթացքում նրանք ուսանում են Պորփյուրի («Վերլուծությունը») և «Ստորագրությունը» [Արիստոտելի], իսկ «Պերիարմենիա» ուսանում են մինչև 14-րդ գլուխը¹⁴:

Էջմիածնում դասավանդման ընթացքում Մեղքիսեթ վարդապետը Լիմ ամապատում կրած «ծանրատար ճգնությունների» հետևանքով սկսում է հաճախ հիվանդանալ: Հոկտեմբերի վերջերին նրա առողջական վիճակի վատթարացման պատճառով Էջմիածնում ընդհատվում են դասերը:

★ ★ ★

1631 թվականի մոյսեմբերի սկզբին Սպահանից պատվիրակություն է գալիս Էջմիածին՝ խնդրելու Ասենայն Հայոց Կաթողիկոս Մովսես Տաթևացուն, որպեսզի նա իրենց համար թեմական առաջնորդ կարգի խաչատուր վարդապետ կեսարացուն:

Կաթողիկոսը հարգում է նրանց միջնորդությունը, և մույն օրերին խաչատուր կեսարացին, իր հետ առնելով Ղլիճենց Ոսկանին, պատրաստվում է մեկնել Նոր Զուղա: Քանի որ Մեղքիսեթ վարդապետի հիվանդության պատճառով Էջմիածնում դադարեցվել էին դասերը, Սիմեոն Զուղայեցին ևս միանում է նրանց, և երեքով միասին մեկնում են Սպահան:

Սխալ բուժման հետևանքով Մեղքիսեթ Վժանեցու առողջական վիճակի մեջ առաջ են գալիս մոր բարդացումներ և 1631 թվականի դեկտեմբերի սկզբներին նա վախճանվում է Երևանում¹⁵: Թաղումը կատարվում է Կոզեռ կոչվող գերեզմանատանը, ուր պետք է որոշ ժամանակ անց հանգչեր նաև երջանկահիշատակ Կաթողիկոս Մովսես Գ Տաթևացին:

¹⁴ Առաջին Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց, Ամստերդամ, 1669, էջ 633: Պետք է հենարդել, որ հայտնի գլուխների ուսուցումը ընդհատվել է Վժանեցու առողջական վիճակի վատթարացման և նրան տեղափոխման պատճառով:

¹⁵ Դավրիժեցու Պատմության աշխարհաբար հրատարակության մեջ (Երևան, 1988, էջ 315) Վժանեցու մահը վերագրված է 1557 թվականին: Սխալը առաջացել է նրանից, որ աշխարհաբարի վերածողը իբրև քննադրի հիմք է ընդունել Դավրիժեցու Պատմության հերոսի հրատարակությունը (1896 թ., Վաղաշապատ), որտեղ Մելքիսեթ վարդապետի մահվան թվականը ՌՁ-ի փոխարեն տրված է ՌՁ տառերով: Այս վրիպակի հետևանքով էլ նրա մահվան թվականը 1631-ի փոխարեն թվարկվել է սխալ: Ճիշտը տե՛ս առաջին հրատարակության մեջ, Ամստերդամ, 1669, էջ 398: Տե՛ս նաև երկրորդ հրատարակության մեջ, Վաղաշապատ, 1884, էջ 308:

Ցավալի է, որ այս ծանրակշիռ գիտելիքների տեղ վանական-մտավորականը՝ Մելքիսեթ վարդապետ Վժանեցին, տեղ չի գտել Հ. Ս. Հանրագիտարանի մեջ: Ցանկալի է, որ նրան պատշան էք հատկացվի Հայկական համառոտ հանրագիտարանում:

Մելքիսեթ վարդապետի անցած ուղու հետազոտությունը առանց երկրաբանության տրամաբանական է դարձնում, որ նա պետք է ունենա նաև մատենագրական վաստակ: Սակայն, եսկառակ եռսագրող փաստերին, մեզ չհայտնվեց ո՛չ «Ժէ դարի Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանների» երեք հատորներում և ո՛չ էլ բուն ձեռագրացուցակների մեջ որևէ հետ կամ հիշատակություն հայտնաբերել նրա մատենագրական ծառագուլթան մասին: Միակ փաստը, որ ի հայտ եկավ հետազոտության ընթացքում, հանդիսանում է Զաֆարիա Սարկավագ Բաճաճեցու գրառումը: Խոսելով Հովհաննավանքի վանահայր Հովհաննես Կախկոպոսի Լիմ անապատում ունեցած գործունեության մասին, պատմագիրը ավելացնում է. «Ջալս մեք ուսաք ի գրոյն, գոր Մելքիսեթն գրեալ է զպատմութիւն նորին յանախ՝ աւելի քան զՍաղմոսն: Եւ էր գիրքն այն ի գրատանն Յովհաննէս վանից, և աշակերտք մտրին յեղերցիցն, և առեալ տարան, և ո՛չ գիտեմ գի՞նչ արարինն»: Տե՛ս «Զաֆարիա Սարկավագի պատմութիւն», հատոր առաջին, Վաղաշապատ, 1870, էջ 81:

Հողվածի սկզբում մեծ առիթ ունեցանք ասելու, թե ինչու՞ պատահի ու տղայամիտ Ոսկանը, լինելով շրջապատի ազդեցության տակ, թերաճավատ վերաբերմունք է դրսևորում Մելքիսեթ վարդապետի գիտության հանդեպ: Նաև ծանոթացրինք այն իրողությանը, որ Լվովից վերադարձող պատվիրակների ընկերակցությամբ Ոսկանը շուրջ հիմզ ամիս ուսանում է Մելքիսեթ վժանեցու Երևանում հիմնադրած դպրոցում:

Այս ամենից հետո հարկ ենք համարում ծանուցում տալ, թե ինչպես հասունության տարիքում, այդ ամենից չորս տասնամյակ անց, երկրորդ թարգմանիչ հոչակված Ոսկան Երևանցին փոխում է Մելքիսեթ վժանեցու հանդեպ երիտասարդության շրջանում ունեցած հոռի ու անմպաստ կարծիքը և գնահատում ու արժեքավորում իր ստացած կրթությունը:

1668 թվականին, երբ Ոսկան Երևանցին Ամստերդամում տպագրության է նախապատրաստում Առաքել Դավրիժեցու «Գիրք պատմութեանց» խորագրով աշխատությունը, ծանոթանալով գրքի ԻԹ գլխում գետեղված Մելքիսեթ վարդապետի կենսագրությանն ու կտակին, անհրաժեշտ է համարում այդ աշխատության վերջում գետեղել իր մի քանի էջից բաղկացած «Պատմութիւն կենաց Ոսկանայ վարդապետի Երեսնցոյ» վերնագրով ինքնակենսագրականը: Պետք է դիտել տաճը, որ իր այդ ոչ մեծ ծավալ ունեցող գրության շուրջ մեկ քառորդը Ոսկանը նվիրում է վժանեցու հետ կապված այն իրադարձությունների լուսաբանմանը, որոնք շրջանցվել էին Առաքել Դավրիժեցու աշխատության մեջ և ապա, այլևայլ պարզաբանումների հետ մեկտեղ, անդրադառնում մեկ վարդապետ վժանեցու ուսմունքի գնահատմանն ու վերաարժեքավորմանը¹⁶: Նա բարձր է գնահատում Մելքիսեթ վարդապետի ամբարած գիտելիքների պաշարն ու քերած մորությունը գիտության բանականացման հարցում. «...զԱյր կորովի և բաժիրում, - գրում է նա, և ապա ավելացնում է, - զԳտողն հաճաբոյ բնաբանականին մասնատրաբար»: Բնութագրմանը տալով միայն ձևակերպում Ոսկանը իր ուսուցիչ Մելքիսեթ վարդապետի մոտեցման մեջ ի հայտ է բերում միջնադարյան վերացականությունը շրջանցելու միտում, և նրա դասավանդման մեջ ճշմարտ է բնական գիտության հանդեպ դրական հակումի դրսևորում, ինչը պետք է համարել Ոսկանի գնահատման ու արժեքավորման կարևորությունը ընդգծող չափանիշ: Ոսկան Երևանցին ո'չ միայն «...լուսավոր ու աստվածապարգև» է համարում Մելքիսեթ վարդապետի տիրապետած գիտությունը, այլև գործնականում առարկայական դարձնում իր գնահատականը. «Առանց այդ գիտության, - ընդգծված շեշտադրությամբ գրում է նա, - անհմարից է իրողությունները ճիշտ կերպով հասկանալը և Աստվածաշունչը բացատրել»¹⁷: Հիշեցման կարգով պետք է կրկնենք, որ այս խոսքերը պատկանում են այդ մույն օրերում Աստվածաշունչի հրատարակությունը խմբագրող և տպագրությունը իրականացնող, երկրորդ թարգմանիչ հոչակված Ոսկան Երևանցուն:

¹⁶ Պետք է ավստոսել, որ Ոսկան Երևանցու մասին տպագրված աշխատությունների մեջ պատշաճ տեղ չի հատկացված Մելքիսեթ վարդապետի ու Ոսկան Երևանցու ծանոթությանը, նրանց միջև եղած ընդհանրությանն ու աղբյուրներին:

¹⁷ Առաջել Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց, Ամստերդամ, 1668, էջ 631:

Հիմքեր կան ասելու, որ Ոսկան Երևանցու ձեռնարկած հրատարակչական առաքելության, այդ գործում մեր հանդես բերած ամսագրորդ մվիրումի և Մելքիսեթ վարդապետի կտակում առաջադրված խնդիրների միջև կան շփման եզրեր: Այս մտայնության արժարծումը կարող է մեզ հեռում տանել, սակայն եթե ցանկանամք աղերսներ որոնել, ապա կարող ենք զուգահեռներ հայտնաբերել Ոսկան Երևանցու հանդես բերած առաքելության և կտակի մեջ Վժանեցու՝ իր աշակերտներից իբրև պատգամ թողած համձնարարականի միջև:

Մի դիտարկում ես...

Երկու տարի մեկ ամիս ապրելով Երևանում, այդ ընթացքում շուրջ հիմզ ամիս ուսանելով Ս. Անանիայի անապատում, այս համզամաքը կյանք մտնող Ղլիճենց Ոսկանին իրավունք է տալիս իր անվանը իբրև երկրորդ բաղադրիչ հարակցելու Երևանցի մականունը, որը մեր անվանը ուղեկցում է ապրած կյանքի հետագա բոլոր տարիների ընթացքում: Իսկ երբ մա իրականությունն է դարձնում երկար ու ձիգ տարիների ընթացքում կաթողիկոսների ու մտավորականության մտահոգության ու ապարդյուն ջանքերի առարկան դարձած Աստվածաշունչ մատյանի հրատարակությունը, այդ մեծագույն խնդրի ավարտից հետո մեր աչքում ու մականունը միասնության մեջ փառահեղ պանծացումով ամրագրվում են հայ ժողովրդի հոգևոր ու մշակութային կյանքի պատմության ու տարեգրության մեջ:

Ոսկան Երևանցին գիտակցված առաքելությամբ է մվիրվում աստանդական կյանքին ու մվիրումով էլ, կնքում իր մահկանացուն օտար ափերում, հայրենիքից հեռու՝ հայրենիքի համար:

Նրա ձեռնարկած գործի դարակազմիկ մշանակությունը մերս է բերում իր ապրած օրերի ամձուկ սահմաններից ու պատվավոր տեղ հատկացնում մեր հոգևոր ու մշակութային կյանքի 1700-ամյա պատմության մեջ, մեծ ու փառաբանված անհատների շարքում:

★ ★ ★

Ավարտելով հոգվածը կուզեմայինք, որ մեր խոսքը արժանանար Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա-ի ուշադրությանը...

Ոսկան Երևանցու իրականացրած գործի դարակազմիկ մշանակությունը մերս բարոյական իրավունք է տալիս դառնալու պահանջատեր, որ Երևանի Զորավոր եկեղեցում, իբրև 1700 ամյակին մվիրված միջոցառում, հուշատախտակ դրվի 365 տարի առաջ մեր այդ մեծաստանում, երկու տարի ապրած լինելու և Մելքիսեթ վարդապետի հիմնադրած դպրոցում սովորելու մասին:

